

20th March 1945

L476 49 2656

Dear Sir,

I have only now had the opportunity of reading your collection of essays on the "Responsibility of the Writers", with the chapter on my former periodical "Szép Szó" which, as I see, you wrote in February 1940. While in Budapest, I saw your essay dealing with "Magyarok" by Illyés in a Moscow Hungarian periodical, circulated clandestinely amongst my friends, and found it excellent in spite of disagreeing with some of its points. I need not tell you how much I have now been impressed with the thoroughness, understanding and good will you showed in your "Szép Szó" essay towards my periodical, towards many of my friends and towards myself. My chief aim in writing this letter is to thank you for this. As to the criticism you make of us, I look at it as you do when you emphasise that the whole quarrel between the "Szép Szó" group and the "village explorers", including the most conspicuous blunders of both groups, should be regarded as past history. What matters now are your conclusions, particularly in the Preface of your book, with which I entirely agree.

Nevertheless, it may be worth our while to clarify some chapters of past history and I should therefore like to make some remarks on several statements of yours.

You have devoted an extremely great attention to our writings and efforts - I wonder whether we deserved as much as that - but exclusively to those of our issues published since the death of Attila József, who had been one of the founders and editors-in-chief of "Szép Szó". I presume the previous copies have not reached you. This is a pity; not only because the co-operation of such a poetic genius and passionate thinker as A.J. in a progressive set-up would certainly have interested you, but also because it was just in those copies, before the Anschluss, at the time of a comparatively mild terrorism, that we outlined our political creed. In the issues of May and August 1936, I wrote an essay in which I urged that liberalism and democracy should go away, once and for ever, with laissez-faire in economic matters and with any reactionary partnership in political fields; I was outspoken in advocating Popular Front. Attila József, as well as Fejtő, then our assistant editor, and Zoltán Gáspár, who in the end became the editor-in-chief until our periodical was banned, subsequently made similar statements, all in favour of a Popular Front policy; Bertalan Hatvány and Géza K. Haver made some reservations - the former on account of his monarchist inclinations, the latter as an adherent of the Henry George theory - but the right of the editors to advocate Popular Front was not questioned even by them. These statements of ours have never been revoked although, for obvious reasons, they could not be repeated later. It is therefore inaccurate to describe our periodical as a rallying point of "Bourgeois Democracy"; it certainly included some radicals of the democratic bourgeoisie but it also included others, as Popular Front attempts usually do.

Your not having seen our issues of 1936/37 may also account for the fact that you ask leading questions from us about our attitude to the Spanish civil war and the non-intervention policy fostered by the Democracies. Well, we were as unequivocally pro-Republican and anti-Franco as no other paper in Hungary dared to be. Of course, we had a very limited freedom - and you are only too aware of our difficulties - but we did not make the slightest allowance for even the "non-intervention" policy, let alone Francoism. Your assumption therefore that we feared these measures likely to follow a Popular Front was unfounded. But, indeed, at that moment there were no "masses" visible on the Budapest streets, and still less in the Hungarian provinces, except those mobilised by the Nazis. We never thought that this would always remain so; we were aware of the fact that Reaction had always been able to appeal to

to masses while fighting against their interests, and we waited, as well as you did, for a change which would enable the friends of the people to fight not only for the people but also with the people. Our only possible means to speed this development was, however, to speak to the élite; not as though we had despised the "common man"; but because we had no access to him. Nobody but the Conservatives and the Nazis had an access to him then. The "village explorers" (and I mean the comparatively best amongst them) tried to find a way out of this cul-de-sac by combining their own efforts with those of the fascists. This we refused to do - and I cannot help priding ourselves on being completely justified in our behaviour. The enemy was Fascism; our insistence on this separated us from those who would have accepted a land reform even from fascists; and this position made us somewhat apathetic about the whole problem of land reform/at that time.

You generously admit that our fight against Fascism and quasi-Fascist reaction was as unequivocal as it could be; and yet, you seem to think that we agreed, at least partly, with the Chamberlain-Daladier policy of appeasing Fascism. This assumption lacks any foundation whatever. We were the anti-Munichists in Hungary, as much as anybody could be. True, in spite of my opposition to those leading the Western Democracies in that period, I went on referring to them as Democracies and not as "so-called Democracies" - a use of words which you resent. But was I not right in the light of the last few years? If Britain is a Democracy sui generis to-day, it could not have been a nothing-but-sham Democracy at that time; her leadership has fortunately changed but not her machinery of electing the leadership. Neither you nor I want, in this context, to discuss the advantages and shortcomings of parliamentary or bourgeois democracy in general; but once accepting the tenet that, with all its shortcomings, it is still a democracy, we have to apply this denomination to it even at times when its machinery is used to serve anti-democratic purposes. This does not, of course, imply any sympathy with those abusing the democratic machinery.

I agree with you that the doom of Hungarian democratic spirit in the pre-war years was the split between the "village explorers" and us, the "urbans"; I do not see, however, how we could have bridged the gulf without making to Fascist ideology such concessions as would have been still more detrimental to the democratic cause than was disunity. Re-reading anything we wrote against the völkisch of those years, I am unable to discover one single word which would to-day be questioned by an anti-Fascist. You are wrong in blaming us of ignoring the revolutionary forces which sought their outlet, in a distorted form, through the völkisch confusion of ideas; we several times underlined this sort of importance of "village exploration" - so did I for instance in my essay in our special issue "Mi a Magyar Most?" which, again, does not seem to have reached you. - Nevertheless, I admit that we made plenty of mistakes. But I think these were largely due to things we could not help; mainly the lack of money and of direct contacts with the world outside Hungary. You are right in stating that in spite of our "European" attitude and culture there was a disappointing touch of parochialism in us; I would add that you pay even higher tribute to our knowledge and taste than we deserved. We strived for cosmopolitan outlook, in the best sense, but were far from achieving this; we had no leisure and money and opportunity to travel and study like the gutgesinnt youth brought up in Collegia Hungarica and supported with Government scholarships. And this was, amongst other reasons, responsible for the lack of sense of proportion with which we viewed daily occurrences in and outside our country, failing to record those phenomena abroad which would have been more likely to clear the minds of our muddled semi-intellectual contemporaries than were our somewhat emotionally worded arguments.

Of course, we have not remained unchanged since; many a thing has happened which must have induced every sincere intellect to reconsider some of its ideas. I should like you to make allowances for these facts and to be at our help in finding our place in the intellectual teamwork of new Hungary. You seem to appreciate the efforts of some of us - Attila József, Zoltán Gáspár, Béla Horvath, myself - but are, I feel, unjustly severe toward

others: Ferenc Fejtő, Géza K. Havas, Bertalan Hatvany. If you answer me that such a discrimination is justified because, after all, we ourselves did not agree in everything, you are right; in fact, one of my objections to your objections is that you often make all of us responsible for statements made only by one of us. Apart from differences of outlook, there were psychological differences between us. We had not come all from the same intellectual environments; some of us, the Catholic Horváth and the Judeo-orientalist B. Hatvany, for instance, believed in a sort of progressive or revolutionary traditionalism; while Fejtő and K. Havas and also A. József had freshly left the Communist underground; they were obsessed with the necessity to "justify" themselves and did so frequently in terms which neither fitted in with their basic beliefs in a Popular Front, nor with the political requirements of the movement, nor always with factual truth. Strangely or not, the two poets amongst them displayed more wisdom in avoiding these intellectual pitfalls than the rest; but, after all, they all accepted until the bitter end the entourage of Szép Szó which in itself was a brave deed and an unequivocal gesture against German imperialism.

I was, broadly speaking, always pro-Soviet and rightly believed that nothing short of a sincere understanding between the Western Powers and the USSR could exterminate fascism and secure a decent peace for mankind. Nevertheless, I admit to have been wrong in many important details, and I feel that only the events of the last few years opened my eyes to the full significance of Stalin's Russia and her achievements in European history. No doubt, a similar process has occurred in all of us within the Szép Szó circle, and chiefly in those who, for such reasons as hinted at above, had been more inhibited, than myself to appreciate the attitude of the Soviet at the time of her isolation. Today, apart from everything else, every intelligent Hungarian patriot must feel a deep gratitude to the Red Army for having liberated Hungary from the foulest oppression history has ever seen, and must unite in the endeavour to make the nation worthy of her re-conquered chances to build up a socially minded, peacefully minded and free country.

I think you agree that the new Hungary must be both more intransigent in defending the essence of democracy than her Governments in even the short revolutionary periods were but must, at the same time, be more flexible in combining and co-ordinating the various creative forces than any of the progressive movements of the past was. Therefore I feel that you may be willing to reconsider your rigid attitude against some public figures and writers who, in spite of their faults and limitations, had made doubtless contributions, with their artistic faculties or others, to the development of Hungarian progressive mind. I do not say this on behalf of Szép Szó which you treat altogether very fairly, but about persons with whom we had less or no connection. Why not extend fairness to them too? You possess, as few do, the gift to create a comprehensive picture of Hungarian spiritual life, thanks to your approach of "imminent" criticism which does not compel you to give up anything of your basic social ideas and nevertheless frees you from any dogmatism when you come to judge persons of different outlook, and their significance. In such a comprehensive picture, however, persons such as Garami, Louis Hatvany, Kosztolányi, Kassak, should get their due in the same way in which, for instance, Babits and Osvath get it in your essay, in spite of your legitimate reservations. Even Vasasnyai and Dezse Szabó, who were really not "my cup of tea" as the English say, nor "my shirt and pants", as we would say in Hungarian, should I think be appreciated for their positive merits in limited fields, to about the same extent as the specialist abilities which you rightly acknowledge in Kóbor and Gardonyi. But there is a great complexity of subjects to be discussed in connection with all this, and I am looking forward to meeting you in Budapest before long.

At the moment, of course, our main concern is to mobilise as much as possible of the moral and material forces of our country, and of her manpower, so as to contribute to the Allied victory, over Hitlerite Germany, and to lay the foundations of a democratic Hungary - democratic in a sense more complete and genuine than what used to be called so before the war. Let us hope those in Budapest and Debrecen will do their best in this direction; we can only

assist them with some acts of symbolic value which we have tried to do for the last few years and, chiefly, in the course of the last year. You will have heard of the Hungarian Council in Great Britain which, under Michael Károlyi's presidency, united all shades of democratic Hungarian opinion in this country. Its "Right Wing" (although it dislikes being called so) is the Association of Free Hungarians in Great Britain, represented by the former Dozent of history at the Budapest University B. Iványi-Grünwald, the former correspondent of Pester Lloyd Dr. Andrew Révai and the engraver George Duday (a former leader of the College of Szeged Youth) etc.; its pillar No.2 is the Károlyi-Vémbéry coalition, the "New Democratic Hungary Movement"; its pillar No.3 the Hungarian Club in London (LHK) mainly grouped around Communists; and a fourth subsidiary pillar is a handful of non-group, co-opted members such as the distinguished Budapest lawyer Dr. Béla Lévy, the former President of the Galilei Club Prof. Karl Polányi, and myself. You will have heard of our messages, several times put out by the BBC, quoted by the Moscow radio and Kossuth radio, etc. Most recently the Soviet Embassy was so kind as to forward a letter from our Council to the Presidency of the Hungarian Assembly, and we are awaiting the reply.

It may interest you to know that out of the well-known writers of pre-last war Hungary, Louis Hatvany, Lajos Barta, Lajos Biró and Illés Kacsér are in England; so are the best-seller novelists Paul Tabori, Ferenc Kőröndi and Jolán Földes (the latter played some part in the Association of Hungarians in Great Britain), and the gifted poet André Havas who is now Károlyi's secretary. A volume of poems by Havas and a novel by Kőröndi were published in London in Hungarian - you may have seen them.

My father is in New York where he has been awarded a literary prize by the Academy of Arts and Letters. Jársi, Vémbéry, Anna Lesznai, George Faludy are also in the U.S. I wonder whether you see their weekly HARC sometimes. I propose to write an article for it answering your essay on Szép Szó, and shall ask them to post some copies to you as soon as my article has appeared.

As to those of my colleagues whose names you may remember from my periodical, Bertalan Hatvany is now in Switzerland where he contributed to the "Suisse Contemporaine" and the "Nouvelle Revue de Hongrie" and is in touch, although not in absolute harmony, with the Hungarian National Independence front group of Switzerland; I do not agree with everything he says as I never did, but appreciate his fundamental good will which I think enabled him to act as a sort of mediator between the Independence front and the honest section of the Diplomats' group. Fejtő, about whom I think you were most unduly severe, is in Paris; he fought for 6 months in the Magyis, wrote books on Joseph II and Heine, is on good terms with the Socialist "Világosság" group and on changing terms with Belső and his Council. André Németh is also in France. Zsigmond Remenyik left, before the war, for the United States, but returned to Hungary later and, having undergone an almost pathological process, vented his feelings in a disgraceful article against the Left Wing refugees, one for which I shall hardly be able to forgive him completely; but as I learn, he afterwards woke up and behaved quite all right. He, as well as the rest - Béla Horváth, József Berda, Zoltan Gáspár, K. Havas etc. - have lived in Hungary since; I saw some of their courageous poems and articles now and then, but they had always less and less opportunity to publish their writings and, since the German occupation, I have lost sight of all of them. Béla Eszlit and Aladár Kozlos, both Jews, managed to escape with a transport to Switzerland, after having left Hungary in June, and I learn from them that the poet József Fodor, who was also an important contributor to Szép Szó, behaved extremely well - which has not surprised me.

I should be most grateful if you would sometime write to me, and should especially be interested in your ideas and suggestions about the practical ways of co-operation between the Hungarians in the Soviet Union and ourselves. Most of us, including myself, would like to return to Hungary as soon as possible but this does not seem to be an easy thing in the near future, owing to the difficulties of transport, etc. - although things, in this respect, may change sooner than we dare to expect.

Lukács

The book by George Lukács on "The Responsibility of Writers" (Írástudók Felelőssége) contains four essays which appeared successively during the last five years, and a long preface, an essay in itself, which sums up the results of the rest. The first essay deals with the great Hungarian poet Andrew Ady who flourished in the years before and during the first world war, and whom Lukács considers not only as a great artist, but also as the spokesman of the Hungarian masses, who discovered and expressed the forces of Hungarian progress. The second essay deals with the poet Michael Babits (Ady's contemporary who died in 1939 or thereabouts), whose artistic values are greatly appreciated by Lukács, but in whom he sees the representative of a deceiving, hesitating, liberal bourgeoisie which lost its sense of orientation.

The third essay deals with the problem of "Fight or Capitulation", in connection with the Hungarian periodical Szép Szó. At that time (the last three or four years before the outbreak of the war) there were, Lukács says, two democratic trends in Hungarian literature. One was represented by the group of the so-called "village explorers" or "Popular Front" writers, who sought to remedy the plight of the Hungarian poor peasantry, who advocated land reform, but who accepted all sorts of reactionary and fascist slogans and partnerships. The other democratic trend was that of the urban and educated writers amongst whom the most intrepid and representative was the group of the Szép Szó. Lukács very much praises them for their culture, unusual in the Hungary of those days, and especially for their intrepidity in their fight against all sort of fascism and reaction. On the other hand, they committed many mistakes, for instance: while attacking the "village explorers" they went to such extremes as to make ineffective their own sound arguments; in dealing with the question of land reform, they showed an attitude of "scientific" detachment, which seems to indicate that they did not see the social importance of the drive for a land reform; although they expressed bitter feelings against those leaders of the Western powers who had given way to Hitler in Munich, they still went on referring to the Western powers as democracies; they "subconsciously" misquoted Marx and frequently misinterpreted Marxism, and altogether gave the impression that although they wanted to fight against the oppressors of the masses, they were afraid of the masses themselves. In this connection, Lukács quotes at length Paul Ignatus, whom he praises for his clever articles, but who in his view did not make clear enough what sort of democracy he was fighting for; Zoltán Gáspár whom he also praises; Géza K. Radványi, in whose articles he sees the embodiment of the Scientific, but too scientific approach to the land reform; Francis Fejtő, whom he reproaches for giving a biased picture of Heine; etc.

In the fourth essay, Lukács expounds his reservations against the above mentioned "village explorer" group in connection with the book "Hungarians" (Magyarok) by G. Illyés, whom he esteems highly, but whom he reproaches for having written pages unworthy of his own original ideas. In the Preface, George Lukács explains that he is dealing with past history when he sums up his opinions of the present currents of Hungarian literature, because both the "village exploration" and the tendency of the Szép Szó will be out of date before long. But it was the tragedy of Hungarian literature that these two groups could not draw nearer to each other, support each other with mutual constructive criticism and form a united front against fascism and reaction, instead of only fighting each other. He urges the development of a real democratic spirit in Hungarian literature, such as was in its own time (1848) that represented by the poet Petőfi; and in the 20th century that represented by Ady and which found some expression amongst the youngest in the poet Attila József (who was born in 1905 and committed suicide in 1937; he was one of the editors-in-chief of the periodical Szép Szó).

1945 november 18

Igen tisztelt Professzor ur,

Még a háboru alatt, amikor először nyílt alkalmam az Irástudók Felelősségéről írt kötetét elolvasnom, írtam Önnek egy hosszú, angol nyelvű levelet Moszkvába, a Szövetséges Kormányok mellé kirendelt Szovjet-Nagykövetség szives közvetítésével. Tekintettel azonban az akkori zavaros időkre - s olyan körülményekre, hogy a címét sem tudtam, csak a nyomda nevét másoltam ki a kötetből - már akkor föltettem s fölteszem ma is, hogy levelem nem jutott el Önhöz. Egy és más abból, amit akkor írtam, persze már aktualitását veszítette, bár a lényege nem. Azzal, hogy az egészet eljuttassam Önhöz, nem óhajtanám fárasztani. De most, hogy a közvetetlen kapcsolat Anglia és Magyarország közt már, hogy úgy mondjam, kikocsonyásodóban van, ha teljesen helyre nem állt is még: szeretném ezt az alkalmat megragadni arra, hogy köszönetet mondjak azért a szerető és értő gondosságért, amellyel kötetében a Szép Szó munkáját elemezte s amelynek értékét természetesen egy csöppet sem csökkenti a szememben az, hogy az elemzése bíráló s helyenként, meggyőződésem szerint, helytelenül elítélő. Megengedi, hogy egy-két dologra ennek kapcsán felhívjam a figyelmét? Nem hiszem természetesen, hogy egy vagy akár több levéllel meggyőzhetem - ilyesmi aligha fordult elő a kritika történetében - de legyen szabad remélnem, hogy fog még foglalkozni olyan jelenségekkel, amelyek a Szép Szóval kapcsolatosak s hogy akkor talán figyelembe veheti a szempontokat, amelyeket itt megemlítenék. A figyelembe vétel persze állhat megcáfolásból is; s higgye el, nem jóindulatának megnyerésére, hanem a magam és legközelebbi munkatársaim magatartásának tisztázására mondom, hogy az Ön megrovó bírálatából ugyanúgy szeretünk okulni, mint az elismerő megjegyzéseiből. De mint-hogy az az érzésem, szembe-dicséretekkel el van látva /a felszabadulás óta/, inkább a tárgyra térek:

Ön /bocsánat, itt kénytelen vagyok megegyeszer szembe-dicsérni/ alaposabban tanulmányozta át a Szép Szóban lelhető politikai gondolatokat és célzásokat, mint tudtommal bárki, aki akkor Magyarországon élt és írt - nem véve ki a Szép Szó munkatársait sem. - De úgy látszik, csak későbbi évfolyamaink jutottak el Önhöz, mert sem magának József Attilának velünk való kapcsolatáról, sem általában semmiről, ami még az ő élete során jelent meg a lapban, nem vesz tudomást. Ez kétszeres hiány. Először is azért, mert mellőzi annak az embernek szereplését, akinek a mi megmozdulásunk indításában, jellege kialakításában és programja megfogalmazásában legfontosabb része volt. Ezt irodalom-politikai, taktikai megfontolásokból sok helyütt elhallgatják; tudom, Ön nem azért teszi. Én azokkal a megfontolásokkal sem szállok vitába, kivált nem a magam védelmében, mert, ha mint magánember, fájdalmas büszkeséggel gondolok is vissza a kötetlékekre, melyek hozzá fűztek, mégsem hiszem, hogy attól, ha barátja és szerkesztő-társa voltam, jobb vagy rosszabb íróvá, tisztább vagy tévetegebb szemü gondolkozóvá lettem volna. De az ő nevében, aki tartott arra, hogy minden komolyan leírt és kimondott szavát komolyan vegyék, nem engedhetem meg magamnak azt a szerénytelenséget, hogy mint ~~egyik~~ annak a csoportnak vezére ünnepelettessem vagy ütlegelettessem magam /a kettő sokszor egyre megy/ amelynek ténylegesen ~~ő~~ legalább annyira volt vezére, mint magam. Lehet őt megróni, még géniuszának elismerése közben is, hogy ezzel téves utra lépett, ha ugyan téves volt az az út - ahogy én rovom meg gondolatban Dosztojevskit és Balzacot, anélkül, hogy akár az alkotásuk nagyságát vonnám kétségbe, akár elvbarátokká igyekezném őket fátyolozni; s lehet másfelől minket vádolni azzal, hogy szellemi és politikai vezérletre alkalmasnak minősítettünk egy embert, akit már akkor, ezt bevallom, legalább is potenciálisan elmebetegnek tartottunk. Ez utóbbi miatt engem ért is szemrehányás, bár nem írásban, hanem szóban s nem ma, hanem annakidején, amikor olyanok óvtak ettől a társulástól, akik a halála ~~után~~ úgy viselkedtek, mintha őt óvták volna. De félek, magam is belemelegszen az irodalom-politikába; elég legyen tehát erről annyi, hogy ~~magam is vállalom a felelősséget az ő társadalmi eszméinek komolyan vételeért, még ha~~ ~~ezért~~ elmegyógyászati feddésben részesülök is; de nem azért, hogy az ő szerepének elsikkasztásával a magamét nagyobbítsam.

Másodszor és főképen pedig azért kár, hogy Ön csak későbbi évfolyamainkat látta, mert éppen a kezdeti idő volt az, amikor programunkat, elveinket aránylag legvilágosabban fogalmaztuk meg. Aránylag, mondom, mert, mint erre Ön is gyakran utal értekezésében, az illegális sajtón kívül nem volt hely, ahol egészen világosan lehetett volna. Am a cenzura a Szép Szó indulása óta fokozatosan nyomasztóbbra vált; eleinte József Attila is, én is, Gáspár Zoltán is, Fejtő Ferenc is leírhattuk azt, hogy "néparcvonal" és "népfront" s hitet tehattünk mellette - ha némi ködös körül-táncolással is, de leírtuk - később ez már fizikai lehetetlenség volt; legföljebb a soros ügyész szerzett volna tudomást róla, mielőtt a lapot elkobozza (két vagy három napig, már nem emlékszem pontosan az időre, kinyomva kellett feküdnia, mielőtt a terjesztés megkezdődhetett). Szóval, az Önhöz került évfolyamokban már abban kellett biznunk - jobb híjján - hogy a közönségünk emlékszik régebben tett elvi kijelentéseinkre s tud építeni arra a tényre is, hogy

azokat soha vissza nem vontunk, soha azokkal ellentétes dolgot nem állítottunk.

Ezt többes szám első személyben mondom, de természetes, hogy egy olyan lap esetében, amelynek "minden közleményéért szerzője felel" s amely nem is vállalkozott arra, hogy egyetlen párt, egyetlen irány szócsove legyen, az ilyen kijelentés különböző mértékben vonatkozik a különböző felfogású munkatársakra, még a vezető munkatársakra is. Ugy érzem, Ön ezt a körülményt sem veszi kellően figyelembe s például K.Havas Gézának a földreform elleni érveit vagy Hatvany Bertalannak némi elviselt politikai hagyomány iránti gyengédségét úgy olvassa fejünkre, mint-ha lapvélemény lett volna. Holott mi, a szerkesztők, mindekettejükkel a lapunk hasábjain vitatkoztunk /igaz, főképen az első számokban, program-tisztázó periódusunkban/ s felelősek legfőljebb azért vagyunk, amit ma visszatekintően is helyeslek, hogy egy olyan ragyogó tollu henry-george-istának, mint a szegény, azóta meggyilkolt K.Havas, s egy olyan művelt és jószándéku szellemi bolyongónak, mint Hatvany Bertalan, egyáltalában helyet adtunk. /Ön teljes mértékben méltányolni látszik, hogy hasonlóan nagy helyet, sőt később nagyobbat kapott a Szép Szóban az azóta szintén meggyilkolt Horváth Béla, akinek a tételes katolicizmusba vetett és nyomatékosan kifejezett hite minden geometriai számítás szerint távolabb esett a mi világfelfogásunktól - s az Önétől is - mint a K.Havasé vagy akár a Hatvany Bertalané. Miért? Mert föltehetően úgy látta, igen helyesen, hogy amikor a fasiszta ember-telenség és utszéliség elterpeszkedése a "jó" és "rossz" összezapásává egyszerűsíti a készülő világháborút /ez volt Petőfi látomása, melyet szegény Gáspár, kit azóta szintén a németek gyilkoltak meg, egyszer a lap élén közölt/ akkor össze kell fogni minden valamit érő emberrel, aki a "jó" oldalon áll.

A Szép Szó ezt a tömörülést akarta létrehozni, ennek gondolatvilágát szolgálta, nem a "polgári demokrácia"-ét. Azok közül, akik a szerkesztésben részt vettek, József Attila és Fejtő Ferenc marxisták voltak; lehet vitatkozni azon, hogy a marxizmust helyesen értelmezték-e - ez eldöntetlen kérdés az ő esetükben is, másokéban is, világszerte - de vállalták és vallották, tehát "polgáriak" nem voltak s mellesleg szólva trockijisták sem, mert ellentétben a trockijistákkal nem sokalták, hanem keveselték a kommunistáknak a polgári és ~~XX~~ a szociáldemokrácia iránt mutatott együttműködő hajlandóságát. Remenyik sem volt polgári; szocialista volt; hogy később megbotlott /amely botlását én, mellesleg szólva, minden görcsös tárgyi-lagosságom ellenére sem vagyok képes olyan szigoruan elbírálni, mint otthon szokás, hiszen másoknak sokkal súlyosabb dolgokat elnéztek/ az ugyanolyan kevéssé polgári demokrata ténykedés volt, mint szocialista. Németh Andorban, ki egyik vezető munkatársunk s esztétikai dolgokban tanácsadónk volt, lehetett ~~X~~ polgári ~~XXXXXXXXXX~~ ~~XXXX~~ az az "esztétikai ~~XXXXXXXXXX~~", hogy lukács-györgyösen fejezzem ki magam, s az a kacérkodó révület, amelyet idegeiből semmi élmény és felismerés nem tudott kioperálni, de politikai meggyőződése szerint ő vagy szintén marxista volt, vagy magán-anarchista, vagy semilyen; és semmiképen sem polgári demokrata. S voltak köztünk olyanok is, mint Horváth Béla, Hatvany Bertalan, Bóka László, néhai Hevesi András stb., kik már csak azért sem lehettek polgári demokraták, mert ezt tulságosan baloldali meghatározásnak tekintették volna, de akik mégis jöttek velünk - már ameddig jöttek, mert némelyikük levált - a néparcvonalas remény útján, a faszizmus ellen. A szerkesztők közt ketten voltunk, Gáspár Zoltán meg én, akikre a polgári demokrácia megjelölése valamennyire ráillett. De mi sem titkoltuk, sőt eléggé világosan és nyomatékosan kifejtettük, hogy a magunk posztját a polgári vonalszakaszon az utóvéd posztjának tekintjük az egyetemes demokrácia harcában; hogy nem a laissez-faire-t akarjuk megmenteni, amelyet már eltemetni is untunk, de igenis meg akarjuk védeni a polgáriasság és liberalizmus minden hagyományát azok ellen, akik azt "jobbfeől" igyekeznek megreformálni vagy kiirtani, a faszizmus irányából, az ujjáélesztett, vulgarizált és militarizált hűbéri elgondolások érdekében. Sem a liberál-demokráciát, sem a katolikus demokráciát nem tartottuk szégyennek olyan értelemben, ahogy a feudál-faszizmust és a náci-faszizmust igenis annak tartottuk; de, legalább is a magunk személyére vonatkoztatva, nem vettük komolyan - s ki is fejtettük, hogy nem vesszük komolyan, illetve, hogy csakis azt ápoljuk és szeretjük benne, ami egy felvilágosodott és szocialista kulturában ugyanugy elférhet, mint egy hierarchikus keresztényiben vagy egy szabadversenyos polgáriban. Ezekhez az értékekhez pedig s nevezetesen a liberalizmus tágabb értelmezéséhez annál inkább ragaszkodtunk, mert az akkori, faszizálódó magyar közéletben nem férhettek el. Nem mondhatunk le arról a dicsőség-ről - irtam a Szép Szó első számainak egyikében, s emlékszem, hogy a szót akkor is dönt betűkkel szedtettem - hogy amikor Magyarországon egyfelől alkotmányos szabadság védelme címén tartóztatják fel a szociális reformokat, másfelől szociális igazságtevés ürügyén igyekeznek az egyéni szabadságot megfojtani, akkor mi vállaljuk a személyi méltóság védelmét és a szociális javítás igyekezetét egyszerre; a liberális bölcsélet eredményeit is, a kollektívizmus harcát is. S ha szabad magam tovább idéznem, azt is megirtam, hogy az elkövetkező világháború - akár tetszik a szembenálló feleknek, akár nem - igenis ideologiai háború lesz, mert nem lehet más: a felújított törzsiség-rendiség harca lesz a népvonalban képviselt eszme-áramlatokkal s hogy "a mi helyünk ebben a harcban csakis a néparcvonalon lehet". Ezt a hitünket azután sem revideáltuk, a Szép Szónak azokban a számaiban sem, amelyek Önhöz eljutottak; s bármennyire igyekszem is az önbírálatra, nem tudom, hogy ma mit kellene revideálni rajta?

X polgári: általában elvárható, világszerte - de nem néhai Hevesi András, nem a fasiszta ember-telenség és utszéliség elterpeszkedése a "jó" és "rossz" összezapásává egyszerűsíti a készülő világháborút /ez volt Petőfi látomása, melyet szegény Gáspár, kit azóta szintén a németek gyilkoltak meg, egyszer a lap élén közölt/ akkor össze kell fogni minden valamit érő emberrel, aki a "jó" oldalon áll.

- De ha így van - kérdezhették az ember - ha a Szép Szó, legalább a szellemi élet területén, valamennyi antifasiszta erő összefogására törekedett, akkor miért került ellentétbe az u.n. népi írőkkel, a falukutatókkal és hűveikkel?

Éppen ezért. S ennek igazolására nem óhajtom felidézni, hogy öközlök, akik akkor még egy tábor voltak, ki hogyan szolgálta egészen leplezetlenül a hitleri imperializmust. Annakidején, vagyis egy-két évvel később, de még a háború alatt, Kállai Gyula úgy írta le a népi tábort - s lehet, itt a neveket nem idézem pontosan - hogy a szocialista Darvas József fogja Kovács Imre kezét, Kovács Imre az Illyés Gyulát, Illyés a Németh Lászlót, Németh a Kodolányit, Kodolányi az Erdélyi Józsefét és Matolcsy Mátyását, akiken át a lánc az Imrédyvel való kézfogássá egészül ki. Ez valóban így volt s lehetetlenné tette, már a Szép Szó kormány-rendelte megszűnése után is, hogy a nép tábora a népi tábornak hasznát lássa - mert a népellenes fasiszta tábor legalább akkora hasznát látta. De én odáig megyek a vitaközélemben, hogy a kézfogó-láncnak arról a körszeletéről, amely mondjuk Illyés Gyulától vagy Veres Pétertől jobbra húzódtott, nem is beszélek. Hogyan vélekedett az ő demokrácia-képes szakaszuk a jobb-bal ellentétről, az akkori jobb és az akkori bal, a pro-fasiszta és anti-fasiszta érzületek harcáról? Ugy hogy az nem számít? Ezt nem számonkérősen mondom, mert ezer mentségük lehet az akkori színvakságra, csak megállapítom. Az egyik lap - az Új Magyarország vagy a Szabad Szó lehetett - nemrég áhitattal föllevenítette Sárközi Györgynek azt a mondását, hogy most a "lenn" harcol a "fenn" ellen s úgy állította be azt, mintha a megnemalkuvó demokrácia hitvallása lett volna. Hát talán olyasvalami szeretett volna lenni, Isten nyugosztalja szegény Sárközit, aki megtestülése volt a gavalléros és heves, de kényelmes mert önáltató idealizmusnak. A valóság az, hogy ezt a "fenn kontra lenn" fogalmazást Németh László és Féja találta ki, nem a demokratikus harc erősítésére, hanem annak bagatellizálására, mondván, hogy a mi korunkban ez lesz a fontos, nem az elvult "jobb-bal"; s szegény Sárközi csak megismételte, lelkiismeretének megnyugtatója. Minthogy pedig a társadalmi ranglétrán a nyilas csürhe kétségtelenül "lejjebb" állt Bethlen Istvánnál, de még Bródy Ernőnél is, a felfogásukból szükségszerűen következett, hogy mindenki, aki innen vagy onnan "új világ"-ot hirdetett, szövetsége, azokkal szemben, akiknek az új világ nem vagy csak módjával kellett. Minekünk, a Szép Szónak, nagyon kellett, de nem válogatás nélkül; semmiesetre sem kellett jobbfelől! Kisebb veszedelemnek tartottuk a bethleni sztatikus reakciót a gömbösi dinamikusnál, a grófok és bankárok korrupt hevatagságát a Turul-fiúk vérbő utszéliségénél, a földosztással agitáló nyilasságot a hitbizományvédő maradiságnál, Hitlert a TÉBÉNél, GYOSZNál és ÖMGÉNél. Ha emiatt magunk is reakciósok voltunk, akkor nálunk reakciósabb volt Sztalin, amikor a békerendet védő tökések nagyhatalmak összefogását sürgette az Európai Új Rend apostolaival szemben, meg Tito, amikor nem átalotta a jogos magánjogát sértetlenségét programjába foglalni, tiltakozásul a náci konfiskálás és pángermán tervezés gazdasági politikája ellen. Szinte szégyellem, hogy amikor az önbírálat erényével szeretnék tüntetni, kénytelen vagyok vénasszonyosan a magam, a magunk igazával előhozakodni, de perrendszerűen igazolhatom, hogy mi tudtuk, amit gyakran a hazai kommunisták sem vettek tudomásul, néha a hivatalos szociáldemokraták sem s amit a közporondon szereplő liberáldemokraták elkentek, az aranyközéputasok és konzervatívok tagadtak, de mindenki másnál hevesebben tagadott a "harmadik oldal"-ra fölesküdt népi tábor: hogy a világ döntő alternatívája s a magyar népé is a jobb-vagy-bal lesz, a választás a fasiszta és a néparcvonalas dinamika közt. Mi mindenkivel hajlandók voltunk összeállni, aki az akkori jobboldal ellen a harcot vállalta; a népiek azonban nem vállalták; inkább a az élettelenység, az álveszély, a hevadás ellen való tiltakozással igyekeztek maguknak a forradalmiság glóriáját megszerezni, többnyire hatósági felhatalmazással - ez az igazság. Kell-e mondanom, hogy nekünk volt igazunk?

Őn szemünkre veti, hogy a földreform dolgában bőszen tárgyilagosak voltunk. Hogy ne lettünk volna, amikor csakazértis földosztásos demagógia a fasiszták ütőkártyája volt? Talán azt kellett volna hinnünk, amit Kovács Imre vallott - elismerem, jéhiszemien - hogy mindegy, baloldaliak vagy jobboldaliak hozzák-e a földreformot, csak már hozzák! Olyan áldás lett volna, ha a Matolcsy-féle terv alapján Magyarország-ot egy német határőrvidékké szervezik át, ~~amelynek~~ tetején a szenzálosított gentryk, gentryfikált purgerok és egyéb Futura-tisztviselők kedvezményezett "középosztály"-ával, derekán a militarizált paraszt-hitbizományosok seregével s az alján a páriákkal? Ha a lelkébe néz, ma nem csak Őn, de Kovács Imre és Veres Péter is tudja, hogy a magyar demokráciát a szerencsétlenségek sorozatának évtizedében egy szerencse érte csupán, az tudniillik, hogy előbb Gömbös a mágnások kedvéért, aztán a háborús kör-mányok a német hadsereg kedvéért elalkudták, elodázták a földreformot. Ezt persze így kimondani nem lehetett - bár eléggé világosan körülírtuk - de a legkevesebb, amit a szerencsés esély növelésére tehattünk, az, hogy a pro- és kontra-véleményeknek egyaránt helyet adtunk, amíg értelmes és szakszerű érvekkel voltak megtámasztva s azt a lapvéleményt szűrtük le belőlük, hogy a földreform nem mindig és okvetetlenül szinig kejföl: hogy kell, de nem minden áron, nem mindennél sürgősebben, nem bárhonnan és nem bármiféle.

A legigazságtalanabbnak azonban ott érzem az Őn bírálatát, amikor ugyszól-ván a Chamberlain-Daladier politika helyeslésevel vádol bennünket: különös módon, miután igen értően elemzi és érdememet meghaladó mértékben megdicséri azt a cikkemet, amelyben a Chamberlain-Daladier-politikát a demokrácia arculcsapásának minősítettem.

X kivétel, tudósok közül, hanem F. költők közül. Pótolás
T. infok, ki csorbán véglegesen ömre in kultúrákott vették a mi társadalmunk
de a Népművelés lett megalapítva; a mi társadalmunk megalapítását.

miközben

S ~~XXXXXXXX~~ emigránsoktól ritkán telő türelemmel és fantáziával mutatja ki, hogy a "zűmmögés" milyen dokumentatív és fontos lehet ott, ahol annál többet nem lehet... Hát harsognug csakugyan nem lehetett, hogy vegyék vissza tőlünk Kását, s ezt Ön nem is várta tőlünk. De ezen a hatáton belül hogyan lehetünk volna még anti-münchenistábbak, mint amilyenek voltunk? Hiszen, még a legradikálisabb akkori baloldalon belül is, mi voltunk az ~~ex-officio~~ ^{par-ecapallance} cseh-barátok, minket vádoltak hazáulással - a többieket inkább félforgatással - s minket és a hozzánk hasonlókat marasztalnak el, épen anti-münchenizmusunk miatt, még ma is olyanok, akik a magyar demokrácia irányításában szerepet kértek és kaptak. Az egyetlen konkrétum, mely a Daladier-Chamberlain iránti jóindulat védjét tanulmányában igazolni látszik, az, hogy, bár politikájukat elitéltük, hazájukat mégis demokráciának neveztük. Hát megtehettük volna, hogy minden egyes alkalommal odairjuk az "ugynevezett"-et vagy meg-macska-körmözzük magát a szót; de nem szólva ennek a módszernek gloszá és fárasztó voltáról, ha tulságba viszik - vajjon igazunk lett volna? Lehet egy kormányformát, egy alkotmányos berendezkedést antidemokratikusnak minősíteni, csak mert akik ideig-óráig vagy akár többnyire az élén állnak, antidemokratikus erőkké rokoszenveznek? Ha lehet, akkor a polgári vagy parlamentáris demokrácia sohasem lehet demokrácia, mert természetéhez tartozik, hogy antidemokratikus erőket is szóhoz juttat. Hogy helyes-e ez, nem-e, ezen lehet vitatkozni - magunk is elitéltük a demokráciának azt a fajtáját, amely megfojtóinak kezébe adja a kötelet - de amíg a szavak kialakult értelmét tisztában tartjuk, addig nehéz kétségbe vonni, hogy a francia és az angol berendezkedés abban az időben is valamiféle demokrácia volt - bizonyval tökéletlen, sok tekintetben reakciós, de demokrácia. Ha nem lett volna az, akkor értelmetlen lett volna a béke-blokk sürgetése, amelynek a nyugati hatalmak ugyanugy ~~XXXXXXXXXX~~ alkotó elemei lettek volna, mint a Szovjet-szövetség; s ne felejtsük el azt sem, hogy például Angliában egy csöppet sem változott az állam gépezete, sőt még a kormányzópárt összetétele sem, amikor Chamberlain helyére Churchill lépett. Ami demokrácia volt Chamberlain idejében, demokrácia maradt a Churchill-ében - csak a demokratikus gépezet utiránya változott meg. Ez, elismerem, óriási különbség; de ha nem lett volna abban a gépezetben az utváltás lehetősége, nem jöhetett volna Churchill s mellette a Munkáspárt is - amitől a gépezet színtéje nem vált tökéletessé, de arról mindenestre meggyőzhette a kételkedőket, hogy a demokrácia érdekében ugyanolyan hatékonyan hasznosítható, sőt hatékonyabban, mint a világ-reakció szolgálatában. Ezért volt helyes demokráciát látnunk Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban akkor is, amikor ~~XX~~ politikájukat elitéltük.

Sok mondatával szállhatnék még vitába, de csak egy megállapítását emelem még ki, alkalmasint a legátfogóbb ~~XXXXXXXXXXXX~~ kifogását ellenünk. Ön ugy látja, hogy mi féltünk A TÖMEGTŐL. Elismerem, voltak jelek, amelyek erre vallhattak, de a valóság nem ez volt. Még látszólag sem, ha komolyan veszi programunkat, melyben a népjog érvényesülését sürgettük amelyet csak öngyilkos kedvtelésből vállalhatunk volna, ha magunk nem vesszük azt komolyan. De, bár nyíltan ki nem irhattuk, azt hiszem, eléggé világossá tettük azt is, hogy csökönyös highbrow-ságunk csak kihívás akar lenni azoknak, akik minden más területen rendőrök trancsirozásában falhatnak fel, de oda csak nehezen követhetnek. József Attila, kitől a "Szép Szó" cím-ötlete származott, azt mondta: vállalnunk kell a magánt-~~való~~ szépség és pártfeletti elmélkedés kultuszát, részben, mert ez is érték, főként azonban, mert ez az, amit ma viszonylag legkevesebb megalkuvással gyakorolhatunk. Igen, volt ha nem is szemléletünkben, de a hangsúlyunkban, a kollektív pózunkban valami odi profanum kevélykedés, de magunk közt nyílt titok volt s ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ csodálnám, ha figyelmes olvasóink nem vették volna észre, hogy mennyi ebben az "erény"-ben a "szükség", olyan szükség, melyet a közállapotok kényszerítettek ránk. A Tömegtől, ha ezen felszabadulásra, gazdasági és erkölcsi fölemelkedésre törő emberek tömegét értjük, már csak azért sem félhettünk, mert nem volt a közelben; csak a tömeg-hiánytól féltünk, amellyel ugyanugy lehet nagygyűlést összeharangozni és apokaliptikus uccai jeleneteket rendezni, mint a tömeg-akarát pozitív megjelenésének erejével. Mennyiségtani értelemben persze ugyanugy voltak tömegek Magyarországon akkor, mint ma vagy 1918-ban; de amely réteg közülök megmaradt a maga pártján, vagyis a baloldalon, azt már rég passzivitásba és fásultságba gyötörte ~~XXX~~ volt a fehér uralom rendőrsége, a többi pedig félfasiszta, háromnegyed-fasiszta és ultrafasiszta vijjogással köszöntötte a "népi" rianást, a reakciós "reform-korszak"-ot. Próbáltunk volna néha elsétálni a béresek és napszámosok közé demokráciát és szocializmust prédikálni? Nem mondom, hogy lehetetlen volt, mert földalatti mozgalmak mindig voltak, bár akkortájt reménytelenebbek, mint valaha a Horthy rendszer alatt. De végre sem csak földalatti mozgalomnak van jogosultsága, még zsarnokság alatt sem - ezt Ön is kifejti - s ha mi a Szép Szónál ugy éreztük, hogy a magunk képességével, nem dölyfből, hanem egyszerűen mert erre ~~XXXX~~ véltük magunkat inkább hivatottnak, a legalitás réseiben helyezgessük el mondanivalónk törmelékeit, akkor megint ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ két ut között adatott választanunk: vagy választjuk a tömeghez szólóbb, tömegre appellálóbb hangot s ennek ~~XXXXXXXXXXXX~~ árárt a jobboldali divatszólamok legalább részleges elfogadásával fizetjük meg, ahogy minden politikai lapengedéllyel bíró sajtótermék kénytelen volt tenni, persze a népi írók orgánumait sem véve ki; vagy pedig elhelyezkedünk a sajtótermékeknek megtürt perem-vidékén, szépség-ápolás és tudományos kutatás címén, beérve az alkalmi oldalvágásokkal és utalásokkal, amelyeknek hatása alatt - így reméltük - legalább a legjobb minőségű olvasó megtalálhatja az utat, a sokféle tömegmozgalom

között, az akkor csak távolból föltetsző igazi felé.

Elértük-e ezt a célunkat? NEM. Ilyen szigorut Ön nem mond rólunk, de én mondom magunkról. Azt pedig habozás nélkül aláírom, hogy minden, az akkori magyar szellemi életen tülemlkedett szempontunkkal és tisztességes igyekezetünkkel bennrekedtünk a templomtorony szemhatárában. Csak azt nem hiszem el, hogy alapvető elgondolásunkban lett volna a hiba. A felszerelésünk volt hiányos. Szellemi felszerelésünk is - s ez az, amiben Ön minket tulbecsül. Korántsem voltunk olyan műveltek, olyan tájékozottak, amilyenek - talán az ellenségeink bűnbölgő félműveltségének jótékony kontrasztjánál fogva - a távolból látszottunk. Az "árnyalatos" gondolat és kifejezés előtti hódolatunkban /magam voltam legbűnösebb benne/ volt valami ingerült pedantéria, légben-hadonászás; több és jobban rendezett dokumentáris anyaggal, rendszeresebb külföldi könyv- és lapszemlével, kevesebb politurozással és feszélyezetlenebb tudósítói lapossággal világosabban és sugallatósabban ábrázolhattuk volna azt a világhelyzetet, amely alapvető felfogásunkat igazolta. De ez a hiba sem egészen a mi személyi fogyatékoságunk. Ha részletekbe bocsátkoznám, elmondhatnám, hogy mennyire pénz-kérdés egy lelkiismeretes könyvbíráló rovat fenn-tartása is, mennyire ~~XXXXX~~ pénz és idő dolga az utazás, sőt a lapolvasás még akkor is, ha a Philadelphia kávéházban vagy a ~~XXXXXX~~ napilap szerkesztőségében ki-ki át-futhatja a ráján körbejáró Temps-t. Mert mi "polgári demokraták" javarészt koldusok voltunk abban az állítólag polgári s még állítólag sem demokrata világban, amely állítólagos forradalmárokat tenyésztett a Collegium Hungaricumokban, utaztatott ösztöndíjakkal és pihentető hazafias megbízásokkal s látott el nyugdíjas hivatalokkal. A Szép Szó minden egyes száma egy pénzügyi és rendőri akadályversenyen aratott kinos fél-diadal eredménye volt, de az volt igazában minden szerkesztőjének minden napja - minden ebéd, amelyet József Attila vagy Berda József vagy Gáspár Zoltán elköltethetett, minden óra, melyet Fejtő Ferenc vagy K. Havas Géza szabadlábön tölthetett, minden negyed óra, melyet Ignotus Pál az ujságírói hajsza s a folyóira-ra való pénzért, meg a még nála is nyomorultabb barátok elhelyezéséért, díjazásáért, esetleg orvosi kezeléséért folytatott tárgyalás és vitatkozás közt, megmaradt időből a szerkesztésben való asszisztálásra és cikkírásra fordíthatott. Uram, én néha azon tűnődöm, nem ez elől emigráltam-e Angliába!

Meg fogja bocsátani, hogy ezzel a méltatlanul alanyi felkiáltással le is zárom mondanivalómat. Talán sikerült tisztáznom, hogy nem gondolok magamra és társaimra úgy, mint akik csálthatatlanoknak bizonyultak a legcsalárdabb napokban; hiszem, hogy sok tévedést követünk el; s ezeknek során ~~XXXXXX~~ azokat a lélektani okokat is, amelyek nem ugyan engem, de néhány igen meghitt barátomat, rendőrileg félholtra pofozottakat, mint Fejtő, s ugyancsak többször lefogottakat és üldözötteket, mint József Attila, a kommunista sejtekkel való meghasonlásuk után "higgadt"-ságuk némileg gyermekes fitogtatására s egykori társaikkal szemben türelmetlen önigazoló hajlandóságra készítették. De mindenkinek el kell ismernie, hogy sohasem voltak, még egy gesztus erejéig sem, "renegátok"; mindig arra törekedtek a másik szellemi világtájról közénk érkezett Hárváth Bélával együtt, hogy a hit és kétkedés, művészet és gondolat, hagyomány és forradalom egyetemes és nemzeti egységét teremtsék meg és szolgálják, hogy a kommunista és szociáldemokrata, szocialista és individualista, agnosztikus és keresztény közti különbséget az eszményi vita szíjére emeljék, s feloldják a faszizmus és a reakció ellen való küzdelem bajtársi és elvbaráti közösségében. A Szép Szónak, ha volt érdeme, az volt, hogy ettől a vezérlő szándéktól soha egy tapodtat sem tágitott; hogy, ezt Ön is megállapítja, "a modern reakció nyílt vagy elkendőzött elméleteinek kérdésében" nem ismert tréfát. Ennél jobbat nem tehattük; hogy a jót jobban tehattuk volna, arról magam is meg vagyok győződve.

Elnézést ezért a hosszú levélért - fele ilyen hosszúnak sem szántam. Ha fárasztó is elolvasni, szeretném, ha mentségemül fogadná el a céljai, érvei és személye iránt érzett nagybecsülésemet.

Készséges hive

Ignotus Pál

MTA FIL. INT.
Lukács Arch.

*Lukács György prof. mag. arca
Budapest*